

ВРАХУВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ПЕРЕОРІЄНТАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ

Т.Б. Лебедєва

Знайомство з новими явищами у мові сприяє підвищенню професійного рівня перекладача, усуненню як помилок сприйняття тексту оригінала, так і помилок породження перекладного тексту. Об'єктом нашого дослідження є військова лексична підсистема сучасної німецької мови, а предметом аналізу – одна із форм функціональної переорієнтації деяких лексичних одиниць, що входять до цієї підсистеми, (відхилення у вживанні як зсув по прагматичній лінії) та її врахування при перекладі.

Це обумовлює мету дослідження – при перекладі фахових військових текстів усунути можливі перекладацькі труднощі, які пов'язані з функціональною переорієнтацією лексичних одиниць військового вокабуляра. Зазначена мета передбачає вирішення таких завдань: проведення комплексного аналізу відхилення у вживанні лексичних одиниць військового вокабуляра, яке полягає у звуженні їх функціонального простору, та розгляд можливих сучасних варіантів перекладу відповідної лексики.

Актуальність дослідження зумовлена загальною тенденцією в сучасному мовознавстві до дослідження проблеми динамізму мови, великими зрушеннями у мовній картині світу німецькомовної лінгвокультурної спільноти у тій її частині, що репрезентує військову концептосферу, які ще недостатньо досліджені і створюють додаткові труднощі для перекладача.

У своїй статті ми розглядаємо переклад як соціально-детермінований комунікативний процес, як соціальну норму і відображення соціальної дійсності. Досліджуючи функціональну переорієнтацію лексичних одиниць, ми спираємось на одно із фундаментальних понять антрополінгвістики – картину або модель світу. У трактуванні поняття картини світу різними авторами нами не виявлено кардинальних протиріч. Картина світу визначається як стрижень інтеграції людей і постає як суб'єктивний образ об'єктивної дійсності, що опосередковує всі акти світосприйняття та світоуявлення людини, і в якому співіснує, переплітаючись, універсальне, загальнолюдське, і особисте. Ми приєднуємося до точки зору таких лінгвістів як А. Вежбицька, Ю.М. Караулов, В.Г. Колшанський, Н.Г. Комлев, Г.В. Рамішвілі, О.С. Пустовалова, Б.О. Серебренніков, Ж.П. Соколовська, В.М. Телія, філософів Г.А. Брутяна, Р.І. Павільоніса та інших, які, базуючись на тому, що мова і мислення виступають, з одного боку, як два самостійних явища, кожне із своїми особливостями та законами формування та використання, але у той же час у нерозривному зв'язку єдиного цілого, в діалектичній єдності, розрізняють дві моделі світу: концептуальну і мовну.

Науковці визначають концептуальну модель світу як динамічне утворення в свідомості людини, яке слугує для обробки, переробки, накопичення і використання інформації про світ у загальному вигляді, як систему знань про світ, яка являє собою сукупність концептів. Ця концептуальна система здатна змінюватися, зазнаючи впливу як з боку здійснюваної людиною діяльності і почуттєвого сприйняття людиною світу, так і з боку інформації, яка отримується через мову.

Мовну картину світу ми розуміємо як певний спосіб відбиття сприйнятої реальності або віртуальної дійсності через призму мови та національних історично-культурних особливостей її носіїв, тобто як систему колективних ментально-психологічних образів-комплексів, зафіксованих у семантиці мовних одиниць. Кожний з цих комплексів становить єдність значень, уявлень, відчуттів, інтуїцій, трансценденцій, проявів архітипово-невідомого, які закріплюються за певним знаком. Якщо розглядати лінгвокультурну спільність як мовний колектив, то стає очевидним, що у різних мовах вербалізується різний обсяг загальної концептуальної моделі світу. Кожна конкретна мова ґрунтується на своїй особливій моделі світу і членує світ по-своєму, має свій специфічний засіб концептуалізації, а відповідно, і мовної репрезентації. Специфічні риси семантики мовних одиниць будь-якої мови обумовлені елементами оточуючого носіїв мови світу, на яких вони акцентують свою увагу, їх світосприйняттям та світоуявленнями. Зі зміною концептуальної моделі світу відповідно змінюється і мовна картина світу.

Ми з'ясували, розглядаючи військову лексику, що до об'єднання НДР та ФРН у німецькомовних соціумах на території сучасної Німеччини існувало дві мовні картини світу, а відповідно – і дві мови: німецька мова НДР та німецька мова ФРН. У зв'язку зі зрушеннями у концептуальній системі під впливом суспільних та соціальних змін у об'єднаній країні стає іншою (об'єднується у єдину) і мовна картина світу, адже мова є засобом переорієнтації та переусвідомлення соціального та лінгвістичного досвіду її носіїв завдяки розвитку номінативної функції, який відображається не лише в розширенні та оновленні понятійної сфери співвідношення найменувань, але і в зміні засобів номінації.

Репрезентуючи концептуальну модель світу, у висловлюванні мовні одиниці можуть змінювати основні функції мовного знака, синтаксичні функції, категоріальні характеристики, а разом з ними і свої прагматичні особливості. При цьому відбувається зміна функціональних характеристик мовних одиниць, „їх функціональна переорієнтація, яка полягає в набутті мовними одиницями нетрадиційних для свого функціонування властивостей” [1:3] і призводить до переструктурування елементів мовної системи. Кожне переосмислення традиційної семантики, синтаксичних зв'язків, прагматичної направленості мовної одиниці і її знакова транспозиція виступають показником процесу функціональної переорієнтації, який тісно пов'язаний з людиною, як мислячим суб'єктом, що пізнає світ, і виникає в ході комунікації.

Ми вважаємо за доречне привернути увагу до необхідності врахування при перекладі саме тієї форми функціональної переорієнтації лексичних одиниць, яка є однією із найхарактерніших для динамічних процесів, що відбуваються у військовому вокабулярі сучасної німецької мови. Це – зміна частотності вживання деяких лексичних одиниць, пов'язана з розширенням для них меж мовного простору. Саме ця форма функціональної

переорієнтації виникає, за нашою думкою, як наслідок репрезентації нової концептуальної моделі світу. Мова йде про виконання номінативними одиницями нехарактерної для них раніше прагматичної функції, коли спостерігається відхилення у вживанні як зсув по прагматичній лінії: для лексичних одиниць відбувається звуження функціонального простору (архаїзація, вживання тільки для позначення чужих реалій), тобто виникають функціональні зрушення.

У мовознавстві усталася думка, що процеси відмирання або застаріння лексики викликають деякі зміни у вокабулярі, але їх дія значно слабша ніж дія процесу неологізації. На сучасному етапі розвитку досліджуваної військової лексичної підсистеми ця теза не підтверджується. Нами встановлено, що архаїзація лексики може відбуватися швидкоплинно на протязі відносно короткого періоду. Наш час – це час кардинальних змін у мовній картині світу. Мабуть, чи не вмить відбуваються мовні зрушення, для здійснення яких у соціально спокійні часи були потрібні роки. Об'єднання країни та розробка нової воєнної доктрини мали великий вплив на динаміку розвитку військової лексики, адже безпосередній зв'язок лексики з культурно-історичним досвідом носіїв мови надає лексичній системі номінацій велику рухливість, а отже і історичну мінливість. Ми зафіксували бурхливий процес, пов'язаний з історичною мінливістю лексики з точки зору її застаріння: спостерігається швидкий та відносно великий за обсягом перехід лексичних одиниць як до розряду історизмів (наприклад: *der Einjaehrig-Freiwilliger, das Bezirkskriegskommissariat, die Punktliste, politischer Leiter, der Warschauer Vertrag*), так і до розряду архаїзмів (наприклад: *die Artillerie-Instrumentalaufklaerung, die Deckung der Nat, der Granatwerferschuetze, die Hauptverwaltung, die Selbstfahrlafette*) відповідно до причин, які обумовлюють втрату словами та словосполученнями їх функціональної активності: застаріння денотату чи застаріння матеріальної форми знака.

Цей процес архаїзації відзначається тим, що він чітко співвідноситься з східнонімецьким мовним простором і є наслідком дивергентного розвитку військових лексичних підсистем у ФРН та НДР на протязі сорока років. З розформуванням Національної Народної Армії, інтеграцією військовослужбовців ННА у бундесвер і прийняттям ними зобов'язань, виконувати свої обов'язки за статутами армії колишньої ФРН, лексика, що вживалася представниками Національної Народної Армії НДР, втратила свою функціональну актуальність, відбиваючи нову концептуальну картину світу. Тому до розряду архаїзмів, насамперед, і потрапляють слова та сталі словосполучення, які “обслуговували” саме ці збройні сили. Це лексичні одиниці, які були “соціально детермінованими” як лексика НДР і входили до сфери військової лексики, що мала однаковий обсяг значень, але не збігалася за зовнішньою формою з відповідною лексикою колишньої ФРН.

Існує думка, що поступове або повне усунення східнонімецьких лексем західнонімецькими можна вважати процесом “десинонімізації” [2]. Розглядаючи динаміку розвитку військової лексичної підсистеми сучасної німецької мови, ми не можемо з цим погодитися. Ми поділяємо думку Т.Д.Михайленко, що “до специфічних рис розвитку німецькомовних військових терміносистем окремих комунікативних спільностей” відноситься “наявність у військових терміносистемах відмінних (національно-маркованих) одиниць для номінації одного й того ж поняття, які не можна віднести ні до мовних дублетів, ні до синонімів” [3:23]. Отже, на наш погляд, різні найменування у ФРН та НДР однакових денотатів, які стосуються об'єктів військової справи, не є синонімами. Це лексичні одиниці, які входили до різних мовних картин світу різних соціумів у різних державах. Тому йдеться не про десинонімізаційні процеси у військовому вокабулярі сучасної німецької мови, а про становлення єдиної мовної картини світу єдиного соціуму на території об'єднаної Німеччини, наслідком чого і стає архаїзація деяких лексичних одиниць як процес їх функціональної переорієнтації з одночасним розширенням функціонального простору інших лексичних одиниць.

Цей процес, на нашу думку, у основному, є стихійним відображенням у мові змін, що відбулися і відбуваються у житті суспільства після об'єднання ФРН та НДР, але водночас їх мотивує і соціальне замовлення соціуму, його можна вважати суспільною регуляцією вжитку лексичних одиниць.

Розглядаючи переклад як один із різновидів комунікації, в якому спілкування відбувається шляхом ідентифікації окремих, знайомих для відправника і реципієнта рис репрезентованої ситуації (фрагмента дійсності), що робить можливим сам процес комунікації і дозволяє свідому інтерпретацію повідомлення, ми вважаємо, що при роботі над перекладом фахових військових текстів перекладачеві, щоб уникнути помилок сприйняття тексту оригінала або помилок породження перекладного тексту, необхідно враховувати процес архаїзації військового вокабуляра, а саме таке:

До архаїзмів у наш час стали належати деякі лексичні одиниці, що входять до тематичного ряду “Організаційна лексика”. Серед організаційної лексики, яка зазнала архаїзації, нами виявлені

a) *номінації організаційних одиниць:*

поняття, яке позначається	архаїзм	функціонально актуальна лексема
– дальня авіація	– <i>die Fernfliegerkraefte</i>	– <i>strategische Luftwaffe</i>
– військова авіація	– <i>die Armeefliegerkraefte</i>	– <i>die Heeresfliegertruppe</i>
– військова авіація	– <i>die Truppenfliegerkraefte</i>	– <i>die Heeresfliegertruppe</i>
– військова поліція	– <i>die Militaerpolizei</i>	– <i>die Feldjaeger</i>
– мотопіхота	– <i>die Mot.-Schuetzen</i>	– <i>die Panzergrenadiere</i>
– війська зв'язку	– <i>die Nachrichtentruppe</i>	– <i>die Fernmeldetruppe</i>

b) *номінації структурних одиниць оперативного рівня:*

– армійське з'єднання	– <i>die Armeegruppe</i>	– <i>die Heeresgruppe</i>
– повітряна армія	– <i>die Luftarmee</i>	– <i>die Luftflotte</i>

c) *номінації структурних одиниць тактичного рівня:*

– підрозділ по ремонту артозброєння	– die Artillerie-instandsetzungseinheit	– die Feldzeuginstandsetzungseinheit
– артилерійсько-технічний загін	– der artillerietechnische Trupp	– der Feldzeugtrupp
– піхотний підрозділ	– die Infanterieeinheit	– die Jaegerinheit

d) назви вищих командних органів військового управління:

– Головний штаб виду збройних сил	– der Hauptstab	– der Fuehrungsstab der Teilstreitkraft
– Військово-медичне управління	– die Militaermedizinische Verwaltung	– das Wehrmedizinalamt

e) найменування деяких елементів системи військового управління:

– командно-диспетчерський пункт	– der Dispatchergefechtsstand	– der Tower
– головний командний пункт	– der Hauptbefehlsstand	– die Operationszentrale

f) лексика за тематичним рядом “військова адміністрація”:

– військова присяга	– das Fahneid	– das feirliche Geloebnis
– особова справа	– die Personalakte	– das Wehrstambuch
– штатна посада	– die Planstelle	– die STAN-Stelle

g) найменування осіб за їх військовим фахом або за їх посадою та званням:

– мінометник	– der Granatwerferschuetze	– der Moerserschuetze
– рядовий мотопіхоти	– der motorisierte Infanterist	– der Panzergrenadier
– командир ескадрильї	– der Staffellokommandeur	– der Staffelfchef
		– der Staffellokapitaen
– молодший офіцер	– der juengere Offizier	– der Oberoffizier

Процесу архаїзації зазнали також лексичні одиниці оперативної-тактичної термінології, а саме ті лексичні одиниці, що належать до тематичного ряду

a) “тактика та оперативне мистецтво”:

· ввідна	– das eingeleitete Bild der age	– die Entscheidung
· рубіж регулювання на гарші	– der Regulierungs-abschnitt	– die Durchlauflinie
· рід військ	– die Waffengattung	– die Truppengattung
· година Ч	– x-Zeit	– H-Stunde

b) “бойове застосування військ”:

– загальновійськовий бій	– das allgemeine Gefecht	– Kampf der verbundenen Waffen
– бомбометання з кабрування	– Bombenwurf aus dem Sturzflug	– toss bombing

c) “бойове забезпечення військ”:

– військова контррозвідка	– der Abwehrdienst	– der Militaerische Abschirmdienst (MAD)
– АІР	– die Artillerie-Instrumentalaufklaerung	– die Artillerie-beobachtung
– сторожова охорона	– die Feldwachsicherung	– die Feldposten
– розвідка РХБ	– die KCB-Aufklaerung	– die ABC-Aufklaerung
– самохідна артилерія	– die Selbstfahrartillerie	– die Panzerartillerie

d) “всестороннє забезпечення військ”:

– служба тилу	– Rueckwaertige Dienste	– die Logistik
– частини служби тилу	– Truppenteile der Rueckwaertigen Dienste	– die Logistiktruppen
– артилерійський парк	– der Artilleriepark	– das Geschuetzdepot
– авіаційна база	– der Fliegerstuetzpunkt	– der Luftwaffenstuetzpunkt
		– der Fliegerhorst

Нами встановлені факти архаїзації і військово-технічної термінології. Так із слововжитку вийшли лексичні одиниці:

– винищувач-перехоплювач	– das Abfangjagdflugzeug	– der Interceptor
– самохідна пушка	– die Kanonen-selbstfahrlafette	– der Abfangjaeger
– безвідкатна гармата	– das rueckstoßfreies Geschuetz	– die Panzerkanone
– самохідна установка	– die Selbstfahrlafette	– das Leichtgeschuetz
– самохідна протитанкова гармата	– die selbstfahrende Panzerabwehrkanone	– der Panzer
		– der Kanonenjagdpanzer

У цій статті ми б хотіли відзначити і те, що при становленні єдиної мовної картини світу німецькомовної лінгвокультурної спільноти на території Німеччини відбувалася архаїзація і національно-маркованих міжмовних омонімів.

Ізольоване функціонування військових лексичних підсистем у мовах колишніх НДР та ФРН привело до появи цілої низки лексичних одиниць, що мали одну фонеморфологічну форму (експонент), але були різними за значеннями у слововжитку цих країн, тобто репрезентували у системі мови різні поняття як “рациональные, логически осмысленные концепты” [4:24]. Ця семантична диференціація стала можливою, з одного боку, завдяки структурі лексичного значення слова, а з іншого – їй сприяли екстралінгвальні, соціальні фактори: дивергентний розвиток двох самостійних держав та різне осмислення їх військовими спеціалістами військової науки, яка завжди є соціально детермінованою. Такі лексичні одиниці ми розглядаємо як національно-марковані міжмовні омоніми. Військова лексика, як і всяка інша термінологія, не сприймає багатозначності; тим більш, що ця багатозначність може викликати непорозуміння і тим самим заважати виконанню поставлених перед військовими конкретних завдань. Розглядаючи міжмовні омоніми, ми з’ясували, що архаїзувалися саме ті лексеми (значення), що були релевантними в колишній НДР та “обслуговували” потреби представників ННА, тобто репрезентували іншу концептуальну модель світу, адже номінація фрагментів позамовного континууму повинна відповідати баченню світу лінгвокультурною спільнотою, у якій вона вживається. До лексичних одиниць цієї групи відносяться:

експонент	втрачене значення	актуальне значення
– <i>das Atombataillon</i>	– батальйон для ведення бойових дій в умовах застосування ядерної зброї	– дивізіон атомної артилерії
– <i>die Abschirmungsmaßnahmen</i>	– заходи захисту, заходи прикриття	– контррозвідувальні заходи
– <i>der Divisionsingenieur</i>	– начальник інженерно-авіаційної служби дивізії	– начальник інженерно-технічної служби танкової/мотопіхотної дивізії
– <i>der Ersatzdienst</i>	– служба комплектування	– альтернативна служба
– <i>der Fuehrergehilfe</i>	– помічник командира	– офіцер управління, офіцер-фахівець
– <i>der Geleiter</i>	– ескортний корабель	– сторожовий корабель
– <i>der Gruppenkomandeur</i>	– командир авіаційної групи	– командир групи прикордонної охорони
– <i>der Inspekteur</i>	– інспектор	– (головно)командувач
– <i>die Kampftruppen</i>	– діючі війська	– бойові частини (категорія військ)
– <i>das Nachrichtenwesen</i>	– (військовий) зв’язок	– контррозвідка

У досліджуваному корпусі нами зафіксовано 61 мовну одиницю, які засвідчують зазначений процес і викликають додаткові труднощі у процесі перекладу.

Грунтуючись на зібраних нами даних, ми дійшли таких висновків:

Оптимальні перекладацькі рішення детермінуються адаптацією кінцевого тексту до іншомовного соціокультурного середовища, тобто в ідеалі вони повинні бути вербальною інтерпретацією фрагмента певної концептуальної картини світу.

Оскільки перекладу підлягають не вербальні форми, а концепти, які вони репрезентують, то визначальну роль при трансформації вихідного змісту відіграє знання перекладачем відповідних концептуальних систем, концептосфер. Переробка інформації під час перекладу повинна мати когнітивний характер. Чим у більшому обсязі концептуальні моделі будуть накладатися одна на одну, тим меншими будуть „зони нерозуміння”, які можливі при перекладі. Під час перекладу україномовному перекладачу бажано активізувати ті концепти, які існують у сучасній німецькомовній спільноті, і відповідно враховувати те, що співвіднесеність ментальних структур та вербальних одиниць не є константною.

При роботі над перекладами текстів, які включають у себе інформацію про концепти, пов’язані з військовою справою, для досягнення адекватності процесу спілкування, тобто того рівня перекладу, який може розглядатися як здійснений комунікативний акт, перекладач обов’язково повинен враховувати і функціональну переорієнтацію мовних одиниць, що є актуальною у мовній картині світу сучасної німецькомовної лінгвокультурної спільноти на території Німеччини, а саме – відхилення у вживанні лексичних одиниць, яке пов’язане з розширенням меж мовного простору і полягає у звуженні їх функціонального простору. Видається перспективним подальше вивчення герменевтичного аспекту перекладу текстів, що репрезентують військову концептосферу.

SUMMARY

In diesem Artikel ist die Gebrauchsabweichung der Militaerlexik, die in deren Verengung des funktionalen Raumes besteht, komplex analysiert und sind moegliche Uebersetzungsvarianten dieser lexischen Einheiten vorgeschlagen.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Левицький А.Е. Функціональні зміни в системі номінативних одиниць сучасної англійської мови: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04. – К., 1999. – 36с.
2. Reiner R. Dreiraum- versus Dreizimmerwohnung. Zum Sprachgebrauch der Ostdeutschen // Der Deutschunterricht. – 1997. – Н.1. – S.42-49.
3. Михайленко Т.Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах (на матеріалі російської, німецької та української мов): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15. – К., 1996. – 48с.
4. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2001. – 123с.